

ODGURMIŞ'TA KANAAT/AKİBET İKİLEMİ OPINION/FATE OF DILEMMA IN ODGURMIŞ

TÜLİN ARSEVEN

Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Akdeniz University

tarseven@akdeniz.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-2410-5662>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 02.05.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 16.11.2018

Sayfa-Pages : 233-251

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3927>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

ODGURMIŞ'TA KANAAT/AKİBET İKİLEMİ
OPINION/FATE OF DILEMMA IN ODGURMIŞ

TÜLİN ARSEVEN

Öz

Felsefe, dil ve edebiyat araştırmaları başta olmak üzere pek çok disiplinden araştırmacı tarafından pek çok açıdan incelenen Kutadgu Bilig, Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. Bu eser, Yusuf Has Hâcîp tarafından yazılmış ve 1069 yılında tamamlanmıştır. Kimi kaynakta siyaset-name kiminde nasihat-name olarak tanımlanan Kutadgu Bilig, ahlak ve devlet anlayışı ile İslam inancının ilkeleri birleştirilerek kaleme alınmış, değerli bir eserdir. Eser, Türk töresini ve toplum yaşamına dair meseleleri, iyi bir devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği bilgisi ile bir arada ele alır. Eserin başarısı böylesine ağır bir konunun oldukça ilginç bir yöntemle, sıra dışı bir anlatımla dile getirilmesinde yatar. Devlet, mutluluk, akıl, kanaat/akıbet kavramları Kün-Togdı, Ay-Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmuş'ın şahsında ve bunların arasında geçen karşılıklı konuşmalarda ifadesini bulur. Bu çalışmada, bu dört ana karakterden yalnızca Odgurmuş'un olay örgüsü içindeki yeri ve görüşleri değerlendirmeye alınmıştır. İncelemenin çıkış noktasını, Odgurmuş'un simgelediği kavramın edebiyat araştırmalarının birçoğunda "kanaat/akıbet" sözcükleri ile tanımlanmış olması oluşturmaktadır. Oysa Reşid Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig üzerine yaptığı araştırmalara dayanarak, Odgurmuş'ın sadece "akıbet"i simgelediği görüşündedir. Reşid Rahmeti Arat'ın bu saptamasından hareketle bu çalışmada, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak, eserin olay örgüsü içinde Odgurmuş'ın yeri ve dünya görüşü irdelenerek kanaat/akıbet ikilemi tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacıp, Odgurmuş, kanaat, akıbet

Abstract

Kutadgu Bilig that was examined in many aspects by many researchers from many disciplines, especially researchers from philosophy, language and literature, is one of the important works of Turkish literature. It was written by Yusuf Has Hacıp and was completed in 1069. According to some sources it is a politics book and for some others it is an advisory book. It is a valuable work that fuses principles of Islamic belief and moral and state conception. It approaches Turkish convention with subjects about social life and the information that how a good rule of state should be. The source of the book's success is that it tells such a heavy subject with a very interesting method and a very unusual wording. The notions; state, happiness, intelligence, opinion/fate were expressed in Kün-Togdı, Ay-Toldı, Ögdülmiş and Odgurmuş and their conversations. In this work, only one of four main characters, Odgurmuş's place in chain of events and his opinions were examined. The starting point of this article is that in majority of researches of literature, the notion symbolised by Odgurmuş is defined by the words Opinion/fate. However, Reşid Rahmeti Arat thinks that Odgurmuş symbolises only "fate", on the grounds of his researches on Kutadgu Bilig. Taking this determination of Reşid Rahmeti Arat as a starting point, in this research, using qualitative research methods, Odgurmuş's place in chain of events and his worldview are examined and opinion/fate dilemma is opened to discussion.

Key Words: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacıp, Odgurmuş, opinion, fate

Giriş

Kutadgu Bilig, basit bir olay örgüsüne dayalı bir hikâye etrafında mutluluk, doğruluk, dünyanın geçiciliği, iyi devlet adamının taşınması gereken özellikler gibi pek çok konunun tartışıldığı bir eserdir. Araştırmacılara göre *Kutadgu Bilig*, yeni bir dini kitleler hâlinde kabul eden, kaderine bir yön veren, yeni bir kültür ve uygarlık dairesi içine giren bir milletin, şiddetle sarsılan eski ve geleneksel değer yargılarını yeni sentezlere kavuşturmak endişesini yansıtmaya açısından önemlidir (Arslan 1987: 23). Eserde birey, toplum ve hayatın dengeli bir yolda düzenlenmesi için gerekli görgü, bilgi ve erdemlerin neler olduğu, bunların nasıl elde edileceği anlatılarak ülküsel toplum yapısının özellikleri belirtilmiştir (Kudret 1995:85,86). Bir başka araştırmacıya göre ise Yusuf Has Hâcîp'in eserini yazarken esas aldığı dünya görüşü Orhun Kitabeleri'nde geçen "insanın hep ölmek için türediği" düşüncesine yaslanmaktadır. Bu düşünceye göre doğan ölür, yükselen iner, yürüyen durur, veren alır ve bir gün hayat son bulacak, insan binlerce yıl yaşasa da yine ölecektir (Kazmaz 2000: 21). *Kutadgu Bilig* üzerine yapılan bir başka değerlendirmede ise eserin her zaman ve bugün de yaşanan bir ikilemin anlatımı olduğu saptaması yapılır. Bu ikilem, insanın içinde yaşadığı zaman ile geçmişi karşılaştırması sebebiyle içine düştüğü açmazdır. Bu ikilemin vurgulanması açısından eser ölümsüz ve evrenseldir. *Kutadgu Bilig*, Karahanlı devrindeki Türk aydınlarının genel kültürleri, din ve dünya görüşleri, sosyal yaşantıları hakkında bilgiler veren, ileri sürdüğü görüşleri bugün de doğru ve gerçekçi olan, ibret verici ve üstün bir eser olarak nitelenir (Silahtaroglu 1996: IX). *Kutadgu Bilig* üzerine yapılan çok sayıda araştırma, inceleme ve yazılan çok sayıda kitap ve makale bulunmaktadır. Bu çalışmalar¹, eseri farklı açılardan ele almaktadır. Bu çalışma, *Kutadgu Bilig*'de çizilen dört ana karakterden sadece Ogdurmuş'ı ve onun kişiliği üzerinden dile getirilen görüşleri temel almak amacıyla. Bu çalışmanın problemini "Ogdurmuş'un eserin olay örgüsü içindeki yeri ve işlevi ile onun kişiliğinde anlatımını bulan dünya görüşünü ortaya koymak" oluşturmaktadır. Nitekim *Kutadgu Bilig*'den söz eden çalışmaların bir kısmında Ogdurmuş'un akıbeti; bir kısmında kanaati, bazılarında ise her ikisini birden simgelediği söylenmektedir. Sözelimi Fikri Silahdaroglu, *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması* adlı çalışmasında "ODGURMIŞ; Zahit, vezirin akrabasıdır, kanaat ve akıbeti söyler." (Silahtaroglu 1996: IX) demektedir. Nihat Sami Banarlı ise *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*'nde "...eserde dört şahıs konuşturulur. Bunlar, biri **adalet**'i, ikincisi **saadet**'i, üçüncüsü **akıl**'i, dördüncüsü de **kanaat** ve **akıbet**'i temsil eden, *allegorique* şahsiyetlerdir." (Banarlı 2001: 235) ve "Kanaat ve akıbet de Ogdurmuş adında bir zâhid'dir ki kitapta Ögdülmiş'in akrabası olarak gösterilir." (Banarlı 2001: 236) ifadelerine yer verir. Süleyman Kazmaz, *Kutadgu Bilig*'i hukuk ve devlet anlayışı açısından ele aldığı araştırmasında "Ogdurmuş, zahit, eski deyimleriyle, tarik-i dünya, bugünkü deyimleriyle, yaşanan dünyayı bir yana bırakarak dağ başında, tenha bir yerde tek başına yaşayan, bütün zamanını ibadetle geçiren kişi. Ogdurmuş, kelime anlamı itibarıyla, gerçeği anlamış, uyanmış kişi demektir; kanaati, başka bir anlatıma göre, akıbeti temsil

¹ *Kutadgu Bilig* üzerine yapılan çalışmalardan birkaçı, burada araştırmacıların ilgisine sunulmuştur: Abdurrauf Fitrat, *Kutadgu Bilig, Mearif ve Okıtuwçı II*, Taşkent 1925.; A. Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 4. Baskı, TDK Yay., Ankara 1991.; Emek Üşenmez, *İslami Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri Kutadgu Bilig* (Nemegan/Fergana Özbekistan Nüshası) Tıpkıbasım, Akademik Kitaplar, İstanbul 2013.; Kayyum Kerimov, *Jutadgu Bilig* (Sadetge Yollavçı Bilim), Transkripsiya ve Hazırgi Özbek Tilige Tavsiy, Özbekistan SSR Fen Neşriyatı, Taşkent 1971.; W. Radloff, *Über einne in Kairo aufgefundenene zwite Handschrift des Kutadku Bilik*, İzv. AN, T.9, 1898, Noyabr.; Zeki Velidi Togan, *Vostochniye rokopisi v Ferganskoy oblasti*, "Zapiski vostochnogo otdeleniya", T.XXII, 1994.

eder.” (Kazmaz 2000: 12) demektedir ki, burada Odgurmuş'un kelime anlamına getirdiği açıklama dikkat çekicidir. Süer Eker ise, Odgurmuş'un eserdeki iş/görev tanımını verirken “sofu”, ilke olarak yerini belirlerken ise “akıbet/kanaat” sözcüklerini kullanır (Eker, 2007, s.196). Bunların yanı sıra Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde “Şair, insanın melekelerini ‘adalet, devlet, akıl, kanâat’ olmak üzere başlıca dörde ayırıyor ve bunların müşahhas timsali olmak üzere ‘adalet’i, ‘Gündoğdu’ adlı bir padişah ‘devlet’i, ‘Aytuldu’ isminde bir vezir ‘Akıl’i, ‘Ögdülmüş’ namında vezirin oğlu ‘kanaat’i, ‘Udgurmuş’ isminde vezirin kardeşi şeklinde yaşatıyor.” (Köprülü 1993: 192) demektedir. Numan Külekçi, çalışmasında dört fikri simgeleyen şahsiyetler ve bunların sıfatlarına açıklık getirirken “4-Akıbet (ömrün sonu) temsilcisi Odgurmuş (zâhid sıfatlı)” (Külekçi 1998: 22) cümlesini kullanır. Seyit Kemal Karaalioğlu ise *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi*'nin Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig'i ele alan kısmında ilginç bir yaklaşım sergiler. Karaalioğlu, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'den söz ederken Odgurmuş için “Ondan sonrakisi Odgurmuş'tur: Ben onu âkıbet olarak aldım.” (Karaalioğlu 1980:135) dediğini belirtir. Ancak hemen ardından kendisi bir değerlendirme yaparak “Odgurmuş (Kanaati temsil eden vezirin kardeşi)” (Karaalioğlu 1980:136) ifadesine yer verir. *Kutadgu Bilig* üzerine yaptığı araştırmaların sonucunda Reşid Rahmeti Arat, eserin tarihi ve nüshaları ile ilgili çok önemli saptamalarda bulunur. Reşid Rahmeti Arat'a göre *Kutadgu Bilig* yazıldıktan bir süre sonra unutulmuş veya çok dar bir çevrenin istifadesine münhasır kalmıştır. Eser, iki defa tarihin karanlık perdesi arkasından aydınlığa çıkarılmıştır. Her iki defada da esere mukaddime eklenmiştir. Bu mukaddimeler, bunları yazanların fikir seviyelerini gösterdiği gibi bu çevrelerin eser hakkındaki görüşlerini de içermektedir. Reşid Rahmeti Arat'a göre bu mukaddimelerden Türk tarihi ve özellikle de Türk kültür tarihi ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır, ancak Yusuf Has Hâcip aslında *Kutadgu Bilig*'i son derece kısa fakat veciz bir şekilde “Kitap adını Kutadgu bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim. Sözümü söyledim ve eserimi yazdım; elini uzatana iki dünyayı kut ile tutarsa, o kutlu olmuş olur; bu sözüm doğrudur, inan” sözleriyle takdim etmiştir (Arat 1979: XXVIII). Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*'e ilk ilave edilen 77 beyitlik mukaddimeyi yazan şâirin, kendisi, muhiti ve devri hakkında açık bir fikir edinmeyi sağlayacak herhangi bir ipucu vermediğini, ayrıca mukaddimeyi yazan kişinin eserin esas fikrini kavrayamamış olduğunu belirtir (Arat 1979: XXVIII). Reşid Rahmeti Arat, mukaddimeyi yazan kişinin eserin asıl insani ve beşerî değerini ikinci plana atarak ve kitapta çok tali bir yer tutan mesela askerlik gibi meseleleri ön plana alarak *Kutadgu Bilig*'i bir nevi siyasetname şeklinde takdim etmesini eleştirir (Arat 1979: XXIX-XXX). Yine Reşid Rahmeti Arat'ın bir başka eleştirisi, eserin üzerine inşa edildiği 4 temel ele alınış biçimidir. Reşid Rahmeti Arat, bu konudaki düşüncelerini,

“Eserin üzerine bina edilmiş olduğu 4 temel (burada nik şerif) üçüncüsü olan ukuş, mukaddimede hired, dördüncüsü olan akıbet ise, kanaat şeklinde geçmekte olup, bu keyfiyet son zamanlarda Kutadgu bilig'in üzerinde uğraşanların hepsini de yanlış yola sevk etmiştir. Eserin en mühim motiflerinden birini teşkil eden akıbet'in burada kanaat (bazen kanaat ve afiyet) şekline girmesinin sebebi bir yanlış okuma neticesi olabilir; her hâlde mukaddimeyi yazanın buna yeni bir mâna vermek istemiş olmasını tasavvur etmek mümkün değildir.” (Arat 1979)

şeklinde dile getirir. Bu araştırmanın da çıkış noktasını Reşid Rahmeti Arat'ın bu değerlendirmeleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada *Kutadgu Bilig*'in olay örgüsü içinde Odgurmuş'ın yeri ve düşünce dünyası irdelenerek akıbet ve kanaat sözcüklerinin ifade ettiği anlamların eserde ne ölçüde karşılık bulduğu konusu sorgulanmıştır. İlk olarak birinci alt başlıkta *Kutadgu Bilig*'in olay örgüsü içinde Odgurmuş'ın yeri ele alınmıştır. İkinci alt başlıkta Odgurmuş'ın dünya görüşünü özetlediği varsayılan kanaat ve akıbet kavramlarının eserdeki izdüşümü üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde ise basit söylemle “azla yetinmek” ifadesinde karşılığını bulan kanaatkâr olmak ile her şeyin bir sonu olduğu bağlamında akıbet düşüncesinden hangisinin eserde daha belirgin olarak yer aldığı tartışılmıştır.

***Kutadgu Bilig*'in Olay Örgüsü**

Hakan Kün-Togdı, bilgisi ve ülkesine getirdiği düzen ile tanınmış bir hükümdardır. Ay-Toldı, Kün-Togdı'nın ününü duyar ve böyle bir hakana hizmet etmenin iyi olacağını düşünür. Hakanın huzuruna varır, kendisini tanıtır. Kün-Togdı, Ay-Toldı'nın kendisine ve ülkeye iyi hizmet edebileceğini düşünür ve onu saraya kabul eder. Ay-Toldı, hakana kendisini sevdirebilir. Eserde Ay-Toldı'nın -tıpkı temsil ettiği, insanların kısa bir süre ellerinde tutabildiği, geçici olan mutluluk gibi- hakanın yanındaki hizmeti çok sürmez. Ay-Toldı, bir gün hastalanır ve yanına oğlu Ögdülmiş'i çağırır. Ögdülmiş'e ölmek üzere olduğunu, hastalıktan kurtulmasının mümkün görünmediğini söyler. Oğluna ölümünden sonra hakana verilmek üzere bir mektup bırakır. Oğlundan bu mektubu Kün-Togdı'ya mutlaka götürmesini, hakan ile tanışmasını ve eğer hakan kendisinden hizmet talep ederse kabul etmesini bildirir. Ay-Toldı, bir süre sonra ölür. Ölümünün ardından Ögdülmiş, babasının vasiyetine uyararak Kün-Togdı'nın yanına gider ve mektubu iletir. Sonra evine döner. Kün-Togdı, Ay-Toldı'nın ölümüne üzülür. Ama Ögdülmiş'i hemen yanına almaz.

Bir süre sonra bir gün Kün-Togdı dertleşecek, danışacak, kendisine yol gösterecek birinin varlığına ihtiyaç duyar. Aklına Ay-Toldı gelir ve hüznlenir. Ay-Toldı'nın bir oğlu olduğunu, bu çocuğun da babası gibi kendisine hizmet edebileceğini düşünür, Ögdülmiş'i saraya davet eder. Babasının vasiyetini unutmayan Ögdülmiş, hakanın davetini kabul eder. Ögdülmiş de bir zamanlar babasının yaptığı gibi hakanın hizmetine girmiş olur. Hakan, Ögdülmiş'in hizmetinden; Ögdülmiş, hakanın lütuflarından memnundur. Ancak bir gün hakanın aklına Ögdülmiş'in ölebileceği, o takdirde kendisinin yalnız kalabileceği meselesi takılır. Bunun üzerine Ögdülmiş'ten böyle bir durumda yalnız kalmamak istediğini ve Ögdülmiş'in akrabaları arasında kendisine hizmet edebilecek, güvenilir, akıllı bir kişi olup olmadığını söylemesini ister. Ögdülmiş'in aklına akrabası olan Odgurmuş gelir. Ancak Odgurmuş, dünya işlerinden elini çekmiş, ıssız bir yere yerleşmiş ve zamanını ibadetle geçiren bir kişidir. Ögdülmiş, Odgurmuş'tan söz ettiğinde hakan sevinir ve onunla görüşmek istediğini bildiren bir mektup yazar. Ögdülmiş, mektubu Odgurmuş'a götürür. Allah'tan başka hiç kimseye kulluk etmek istemediğini, dünya nimetlerinin kendisi için önem taşımadığını belirten Odgurmuş, daveti geri çevirdiğini bildiren bir mektup yazar. Ögdülmiş, mektubu hakana iletir. Hakan, mektuptan etkilenir ve Odgurmuş'ı ısrarla davet eden ikinci bir mektup yazar. Ögdülmiş bu ikinci mektubu da Odgurmuş'a götürür. Odgurmuş, hakanın hizmetine girmemekte ve hayatının geri kalanını ibadet etmekle geçirmekte kararlıdır, daveti yine reddeder. Ögdülmiş, Kün-Togdı'ya gidip Odgurmuş'ın hakanın hizmetine niçin girmek

istemediğini içeren sözlerini iletir. Bu sözler hakanı da etkiler. Hakan Kün-Togdı, Odgurmuş'un fikirlerine saygı duyar ve onu hizmetine çağırarak konusunda ısrarcı olmaktan vazgeçer. Ancak, Odgurmuş'un nasıl bir insan olduğunu bilmek, onunla tanışmak ister. Ögdülmiş'ten, tekrar Odgurmuş'a gidip bu tanışma isteğini bildirmesini söyler. Hakan, Odgurmuş'ı mutlaka yanına çağırarak düşüncesinde olmadığını, kendisinin de gidip onu görebileceğini belirtir. Ögdülmiş, üçüncü kez Odgurmuş'un yanına gider. Odgurmuş, hakanın kendisi ile tanışmak isteğine olumlu yaklaşır ve kendisinin gidip hakanı ziyaret edebileceğini söyler. Dediği gibi de bir akşam, Kün-Togdı'yı ziyaret eder. Bu ziyaret sırasında Kün-Togdı'ya yaşamın geçiciliğinden söz eder ve insanın zamanını boşa geçirmemesi, iyi işler yapması gerektiğini söyler. Kün-Togdı, Odgurmuş'un söylediklerinden yola çıkarak kendisini ve yaşamını sorgular. Odgurmuş, tekrar evine döner.

Bir süre sonra Ögdülmiş, yaşlanmakta ve hayatının yavaş yavaş sona ermekte olduğunu fark edip bir karamsarlığa bürünür. Tıpkı Odgurmuş gibi dünya işlerinden el çekip zamanını ibadet ederek geçirmesi gerektiğini düşünür. Bu konuda bir karar vermeden önce Odgurmuş'a danışır. Dördüncü kez Odgurmuş'un yanına gider. Odgurmuş, ona aldığı kararın yanlışlığını nedenleri ile anlatır, Ögdülmiş evine döner. Her şey yine eskisi gibidir.

Bir gece bir haberci Ögdülmiş'in evine gelerek, Odgurmuş'un hasta olduğunu ve onu göstermek istediğini söyler. Ögdülmiş, hemen Odgurmuş'un yanına gider. Odgurmuş, bir rüya gördüğünü ve bu rüyanın onun ölümünün yaklaştığını bildiren bir işaret olduğunu söyler. Ögdülmiş, rüyayı iyiye yorarken, Odgurmuş bunun kendisinin ölmek üzere olduğu anlamına geldiği noktasında ısrarcıdır. Ögdülmiş, Odgurmuş ile vedalaşıp evine döner. Bir zaman sonra Ögdülmiş, yine Odgurmuş'ı görmek ister. Evine gittiğinde onun öldüğünü öğrenir, mezarı başında ağlayıp dua eder ve yeniden evine döner. Olay örgüsü böylece son bulur.

Yusuf Has Hâcip, dört ana karakter üzerinde kurduğu bu basit öyküsünde iki ayrı yerde üç farklı kişiye daha yer verir. Bunlardan biri Odgurmuş'un hastalandığını Ögdülmiş'e bildiren haberci (5954-5958)² diğeri Odgurmuş'un müridi, Kumaru'dur (6286-6288). Her iki kişinin aynı olup olmadığı, Odgurmuş'un yanında kaç kişi bulunduğu belli değildir. Üçüncü kişi, Ögdülmiş'in evinde onun hizmetine bakan biridir. Bu kişinin olay örgüsü içindeki yeri, Odgurmuş'un hastalandığı haberini getirene kapıyı açıp, birinin bir haber getirdiğini Ögdülmiş'e bildirmektir (5954-5958). Bu kişilerin eserde haber vermektense öte bir işlevi yoktur, bunlar son derece silik kişilerdir.

Eserde üzerinde durulması gereken nokta, yazarın olayların akışı içine yeni karakterleri eklemeye gösterdiği özendir. Ay-Toldı'nın olaylar içinde yer almasının nedeni memleketinden kalkıp gelip iyi bir devlet adamı olduğunu işittiği Kün-Togdı'ya hizmet etmektir. Hakanın bir gün sıkılıp yanında dertleşecek, konuşacak, bilgili bir kişi araması ile Ögdülmiş, kurguda önemli bir işlev kazanır. Odgurmuş'un eserde yer alışı nedeni de Ögdülmiş'e benzerdir. Hakan, Ögdülmiş'in ölümü nedeniyle yalnız kalabileceğini varsayar ve bu varsayımdan yola çıkarak Ögdülmiş'e kendisi gibi bilgili, akıllı beyine bağlı bir akrabası olup olmadığını sorar. Bu soru ile birlikte hikâyede Odgurmuş da yerini alır. Görüldüğü gibi Kün-Togdı dışındaki diğer üç kişinin olayların akışında yer almasının bir nedeni vardır. Her üçünden de beklenen hakana, dolayısıyla halka hizmet etmeleridir. Üçü

² Parantez içinde verilen rakamlar, *Kutadgu Bilig*'deki beyit numaralarıdır. Bu çalışma için esas alınan kaynak eser şudur: Reşid Rahmeti Arat, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan Kutadgu Bilig I Metin*, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979.

de geçicidir. Kalıcı olan Kün-Togdı'dır. Bu da bilinçli bir seçim olsa gerektir. Mutluluk, akıl ve akıbet /kanaat geçici, oysa devlet kalıcıdır. Başka bir deyişle önemli olan ve kalıcı olması istenilen tek unsur devlettir. Diğer üç sembolün simgelediği kavramlar devletin bekası için vardır.

Odgurmuş'un Düşünce Dünyası ve Kanaat/Akıbet İkilemi

Kutadgu Bilig'de yer alan dört kişi arasında Odgurmuş, dünya görüşü ile ilginç bir yere sahiptir. O yalnızlığı seçmiş, akrabalarından uzaklaşmıştır; evlenip yuva kurmanın gerekli olmadığını, kız ya da erkek evladın insana tasadan başka bir şey vermediğini, hatta babası ölünce hayırsız evladın onun ardından sayıp sövdüğünü söylemektedir (3377-3391). Odgurmuş, her hangi bir insanın önemseydiği, değer verdiği, sahip olmak istediği her türlü varlığa karşı çıkan bir anlayış içindedir. Yazar, Odgurmuş'un ve onun dünyaya bakış tarzının karşısına Ögdülmiş'i ve dünya görüşünü çıkarır. Ögdülmiş, kendi inandığı değerler ve doğrular çerçevesinde Odgurmuş'u hakana hizmete ikna etmeye çalışır; doğru, dürüst hakanlar beyler olmasa Tanrı bu dünyayı bozardı, doğru beyin yüzünü görenler kut bulup sevaba girer günahları silinir, der (3461-3465). Burada Odgurmuş'u hakanın yanına götürme arzusunun yanı sıra bu sözlere gerçekten inanma da vardır.

Odgurmuş, hakanın mektubunu aldığı anda bu davete nasıl karşılık vermesi gerektiğini bu konuda ne yapmasının uygun olacağını Ögdülmiş'e sorar, akıl danışır. Ögdülmiş ise onun yanına gelerek, ona bu mektubu ileterek düşüncesini bildirdiğini, kendisinin ona akıl danışmak üzere gelmişken akıl vermesinin doğru olmayacağını, karşısındakinden bir çıkar bekleyen kişinin onu yanlış yönlendireceğini (3491-3494) söyledikten sonra şöyle der:

“(3495) Bazı işler vardır ki, insanlar ile istişâre etmek lâzımdır; fakat neticede insan yine gönlünün münasip gördüğü işi yapmalıdır. (3496) Seni en çok düşünen yine bizzat kendisin, insanlara güvenme; işte o kadar. (3497) Ne yapmak lâzımsa, bunu kendin bilmelisin; istişâre et, fakat benden bu iş için fikir sorma.”

(Arat 1998: 255)

Başlangıçta Ögdülmiş'te Odgurmuş'u ve yaşam tarzını eleştiri söz konusudur; Ögdülmiş onun insanlardan kaçmasını doğru bulmaz. Neden yalnızlığı seçtiğini sorar ve insanların arasına katılmasını, insanca davranmasını önerir (3502). Tanrı'nın çalışan kullarına cenneti vaat ettiğini söyleyip gönül, dil ve eylemini sağlam tutmayı, bu takdirde nerede isterse kutlu yaşam süreceğini, insan içinde insansız yaşamının ve başkalarının ayıplarını görmek yerine kendine bakmanın doğru olduğunu söyler (3503, 3505).

Ögdülmiş, kişinin insanların arasında ve insanca yaşamasından yanadır. Ona göre gönlü, dili ve davranışları doğru olan kişi insanların arasında da yaşasa mutlu bir yaşam sürebilecektir. Bir anlamda mutlu yaşamın ve cennete ulaşmanın yolu hata işlemekten kaçabilmek için ıssız yerlere sığınmak değil, her nerede olunursa olunsun doğruluktan ayrılmamaktır. Ögdülmiş bu sözlerle, Odgurmuş'un niçin gelip ıssız bir yere sığındığını ifade eden

3337 özüm ka kadaştın neçe adrılıp
nelük turgay erdim bu yirke kelip

- 3338 aka kördüm emdi dinim yigliki
bu yirde köründi özüm yigliki
- 3339 anın keldim emdi bu yirke turup
bayat tapğı kılsa men yalnuz bolup
- 3340 bu dünya işinge katılmış kişi
kılumaz tapug birle ukbi işi
- 3341 bu halkka tözü yapmaginça kapug
törütügli rabka kılumaz tapug
- 3342 hava nefis boyunun sığıu ked katıg
özüng ötrü bulsa tapugda tatıg

“(3337) Ben de kardeş ve akrabalarından ayrılarak, buraya gelip, niçin bu kadar zaman burada kaldım. (3338) Çünkü dinimin selâmetini ve kendi menfaatimi bunda gördüm. (3339) Onun için kalkıp, buraya geldim; halvete çekilip, böylece Tanrıya ibâdetle meşgul olmak istedim. (3340) Bu dünya işlerine karışan kimse aynı zamanda ibâdet ve ahret işini yerine getiremez. (3341) İnsan bütün bu halka kapısını kapatmayınca, yaratan Tanrıya ibâdet edemez. (3342) İnsan ibâdette zevk bulabilmek için, hevesin kafasını iyice ezmelidir.”

(Arat 1998: 244,245)

şeklindeki sözlere cevap vermiş olur. Bir başka önemli nokta ise Odgurmuş'un, Ögdülmiş'i dünyayı ve dünya nimetlerini sevmekle suçlamasıdır. Odgurmuş'a göre Ögdülmiş bu sevgi yüzünden dünyaya ait her türlü ayıbı bir erdem olarak algılamaktadır (3512-3518). Odgurmuş, dünyanın kusurlu yaşanılmaz bir yer olduğu iddiasını kanıtlamak için anlatıma insanoğlunun dünya üzerinde ilk var olduğu dönemlerden başlar.

- 3520 apa yazdı erse bayat kınadı
bu dünyag tünek kıldı erklig idi
- 3521 tünekte ne arzu tiler sen tilek
tilek uçmak içre bolur kut yülek

“(3520) Âdem günah işleyince, Tanrı onu cezalandırdı; kadir Tanrı bu dünyayı ona zindan yaptı. (3521) Zindanda ne gibi arzu ve dilek ararsın; dilek, arzu ve saâdet cennet içinde bulunur.”

(Arat 1998: 257)

sözleriyle Hz. Adem'in yasak meyveye el sürmesi olayına telmih yaparak dünyanın bir zindan olduğu tezini, dinsel öğelerden yararlanarak ortaya koyar. Sonra da bu zindandan

ne arzu edilebileceğinin sorgusunu yapar. Asıl dilek ve mutluluk dünyada değil cennettir, görüşünü ileri sürer.

Odgurmuş'a göre dünyanın bir başka olumsuz yönü ise geçiciliğidir. İnsan ölümlüdür, her kim olursa olsun ölecektir (3526). Bu dünyaya çıplak gelen insan, yine çıplak olarak gidecektir; dünyada edindikleri yine bu dünyada kalacaktır (3528). Dünyaya aldanmamak gerekir, neticede her insan burada kısa bir süre için konuktur (3529). Dünya kaypak ve dönektir, insana ne verirse versin yine hepsini geri alacaktır (3533). İnsanları iyi ve kötü, kul ya da bey diye ayırmaz (3534). Dünya sanki kovalandıkça kaçan bir gölgedir (3536). Dünya malının dine kını vardır, dünya yerse ancak din yemektir, buna dikkat edilmelidir (3539). Dünyayı güzel, süslü ve insanın içini eriten bir geline benzetirken Odgurmuş, şöyle demektedir:

- 3540 bezenip bu dünya özin körkitür
itinmiş kelin teg köngül yilkitür
- 3541 köngül birse kurtga bolur bir turı
yaka ying tutar künde kesmez urı
- 3542 yana kılkı irsel kılınçı yayıg
begi birle turmaz tükel üç ayıg
- 3543 kim erse köngül badı erse angar
yava kıldı isiz tiriglik mungar

[“(3540) Bu dünya insanın karşısına süslenerek çıkar; süslü bir gelin gibi, gönülü heyecanlandırır. (3541) Gönül verirsen, huysuz bir acüze olur; yaka ve yene yapışır, dırdırının ardi-arkası kesilmez. (3542) Tavır, hareketi de vefâsız ve dönektir; kocası ile doğru-dürüst üç ay bile geçinmez. (3543) Bir kimse ona gönül bağlarsa, yazık, hayatını boşuna ona fedâ etmiş demektir.”

(Arat 1998: 258)]

Buna göre dünya güzel bir genç kızdır, ancak gönül verildiğinde ise huysuz bir kocakarı gibi olup sürekli söylenmektedir. Dönek oluşu ve vefasızlığı nedeniyle de evlendiği adamla üç ay bile yaşayamayacaktır. Ona gönül veren boşuna bağlanmaktadır. Bu sözlerin ardından yaşamın her gününün çok değerli olduğu ve boş harcamamak gerektiği tezi gelir:

- 3544 idi kız erür bu tiriglik küni
yava işke işletse bolmaz munı

“(3544) Bu hayâtın her günü çok kıymetlidir, bunu boş yere sarfetmek doğru olmaz.”

(Arat 1998: 258)

Ardından ise yaşamın iyiliğe sermaye olduğu, “haram”, “helal” ve “şüpheli” kavramlarından başka dünya malı olmadığı; helalden yana olup harama yanaşılmaması ve şüpheli görülenden ise uzak durulması gerektiği bilgisi verilir (3545, 3546, 3547). Ayrıca Odgurmuş'a göre dünyanın olumsuz niteliklerinden biri de insana hem sevinç hem kaygılar yaşatmasıdır. Sevincin sonu hep endişe, endişeli hayatın sonu ise neşedir (3550) ve

3551 uçı ni'met erse tüpi mihnet ol
başı mihnet erse songı ni'met ol³

“(3551) *Tepesi nîmet ise, dibi mihnettir; başı mihnet ise, sonu nîmettir.*”
(Arat 1998: 259)

diyerek insanın bu dünyada iyilik ve kötülüğü, nimeti ve mihneti hep bir arada yaşadığının ve yaşayacağını altı çizilir. Böylece Hz. Âdem'in yasak meyveyi yemesiyle Allah tarafından zindana dönüştürülen dünya düşüncesinden hareketle yaşamın zorluklarının her kul için mukarrer olduğu noktasına temas edilir. Ardından yine uyanık olunup dünyadan uzak durulması gerektiği öğütlenir (3552). Burada dünya bir semboldür. Uzak durulması gereken dünya nimetleridir. Çünkü sonraki beyitlerde kişinin bütün yaptıklarının bozulup, edindiği bütün mal ve mülkün dağılacağı, bu dünyanın gidip yerine asıl dünyanın geleceği ve bunun da yakın olduğu söylenir (3555, 3556). Böylece sürekli olarak asıl olanın, ölüm sonrası olduğu noktası etrafında düşünceler yoğunlaşmaktadır. Hatta Yusuf Has Hâcip, neredeyse atasözü değeri diyebileceğimiz

3558 barıglıka birmez biliglig köngül
keliglike itnür ukuşlug amul

3559 ölümüg biligli sevinmez özün
ölürüg körügli avınmaz uzun

3560 yorıglı kişi yolda itmez evin
köçüglü kişi evde kodmaz nengin

“(3558) *Bilgili insan fânî olana gönül vermez; akıllı ve ağır-başlı insan gelecek olana hazırlanır. (3559) Ölümü bilen insan dünya saâdetine kapılmaz; öleni gören insan da uzun müddet avunmaz. (3560) Yola çıkan insan yol üzerinde evini yapmaz; göç eden kimse de eşyasını evde bırakmaz.*”
(Arat 1998: 259,260)

³ Söz konusu beytin ifade ettiği anlam, *Kur'ân-ı Kerim*'in 94. suresi olan “İnşirah”ın 5. ve 6. ayetlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu âyetlerin Türkçe meali “*Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır.*” (Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Ku'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 4. Baskı, İstanbul 1991.) şeklindedir.

beyitlerini söyleyerek dünyanın geçiciliğinin farkında olan kişileri akıllı olarak nitelendirir, ölümü bilen bir kişinin dünya saadetine aldanmayacağını, mal mülk edinmek gibi bir eyleme kalkışmayacağını da ekler. Ona göre dünya malı tuzağa saçılmış bir yemdir, gafil ve aç gözlü insanoğlu da bu tuzağa düşmektedir, çünkü insandır (3564, 3565).

Odgurmuş'ın dünya malı ve yaşam üzerine bir başka düşüncesi de insanın ne kadar uzun ve müreffeh yaşarsa yaşasın sonunda bir gün mutlaka toprak olacaktır. İnsanın toprak olduğu o anda ise yaşamı boyunca yapıp ettikleri karşısına çıkacak, yaşadığı her gün onun eylemlerine, hata ve sevaplarına tanıklık edecek, pişmanlığın ise faydası olmayacaktır (3569-3572).

Odgurmuş'a göre dünyanın tadı üç şeyde vardır. Bunlardan ilki yemek içmektir. Yemek, içmek bir tattır, ancak vücuttan atılırken kötüdür, ayrıca yalnız damakla sınırlı kalan bir tattır. Kimi zaman iyi sindirilmeyen aş, vücut dengesini bozmakta ve hastalıklara da yol açmaktadır. Hastalık ise ölüm habercisidir ve ölümden bir tat yoktur. Dünyaya ait ikinci tat, kadındır. Kadın, oğul ve kızın doğumuna yol açar, çocuk ise insana yükür. Üçüncüsü ise esenlikli sağlıklı yaşamdır. Bunun sonu da ölümdür (3573-3588).

Yemek içmek, esenlik içinde mutlu bir yaşam ve çocuklar hemen her insanın dileğidir. Oysa Odgurmuş tüm bunların sonunun tatsız olduğunu söyleyerek hepsine birden olumsuz bir yaklaşım sergilemektedir. Özellikle de "kadın"a hayatın bir tadı gözüyle bakmakta, bunun sonunun çocuk sahibi olmaya varmasını kötü bir olay şeklinde değerlendirmektedir. Burada çocuk sahibi olmanın insana bir yük olduğu görüşü ilginçtir. Ölümle çocukları da bu dünyada bırakıp gitmek, sevilen ve ayrılmak zorunda kalınacak olan kişi sayısının artması, bir sınav yeri olan bu kötü dünyada yaşayacak yeni insanların doğumuna yol açmak vb. birçok yönden değerlendirilmesi yapılabilecekken çocuğun yük olmaktan öte bir işlevi olmadığını öne sürmek, üzerinde düşünölmeye değer niteliktedir. Odgurmuş'ın dünyaya bakışında koyu bir nihilizm ve hayatta hiçbir şeyden zevk almama anlayışı göze çarpmaktadır.

Odgurmuş, dünya tatlarının yanı sıra yeryüzünde insana düşman olan unsurları da saymaktadır. Ona göre insanın yine üç düşmanı vardır: dünya, beden ve şeytan. Bu üçü içinde insanın en sert, en kötü düşmanı bedendir ve en çok sıkıntıyı beden vermektedir. Tanrı adı anıldığında düşmanın kaçacağını; umursanılmadığında dünyanın önemini yitireceğini; oysa insanın vücudunu bırakamayacağını ancak ölümlle bedenden ayrılığın gerçekleşeceğini (3589-3593) belirttikten sonra bu düşüncesini ispatlamak amacıyla

3595 mini mungka tegrür et öz emgetür
ara küldürür kör ara yıglatur

3596 ajun tezginür men tilekin udu
ara aç yatur men arala todü

3597 bir arzu yitürse takı bir kolar
takı bimi bulsa tükel beg bolur

“(3595) Bana vücûdum ıztırab ve zahmet çektirir; bazen güldürür, fakat bazen da ağlatur. (3596) Onun arzusuna uyarak, dünyayı dolaşırım; bâzan

aç yatarım, bâzan da tok. (3597) O bir arzusuna kavuşursa, bir başkasını ister; onu da bulursa, artık insana tamâmen hâkim olur.”

(Arat 1998: 262)

der. Ardından kendi iradesiyle bedenini yenemediğini söyleyip Allah'tan bu konuda yardım diler (3598) ve bedeni insanın kişiliğinden ayrı bir kişilikmiş ve insanın iradesini yönlendiren asıl güçmüş gibi göstererek,

3599 bu yavlak osuglug turur bu et öz
semiz tutsa artuk bolur bu yavuz

3600 bulak semrise kör munar hem azar
idisin çalar yirke andın tezer

3601 tükel avçı it teg et özke bakın
semiz bolsa bilmez idisi hakın

3602 karın todsa avka yügürmez bolur
idisi tilekinçe barmaz turur

“(3599) Bu vücüt böyle kötü bir tıynettedir; onu kuvvetlendirirsen, daha çok kötüleşir. (3600) Haşarı at semirirse, kudurur ve azar; sâhibini yere vurur ve ondan kaçır. (3601) Vücûda bak, tam bir av köpeği gibidir; semirirse, sâhibinin hakkını tanımaz.(3602) Karnı doyarsa, ava koşmaz olur; sâhibinin arzusuna göre hareket etmez, yerinde durur.”

(Arat 1998: 262)

dizeleriyle düşüncelerini dile getirir ve bedeni bir çocuğa benzetir (3603).

Odgurmuş'ta sürekli olarak hayatın bir sorgulaması vardır. Ona göre hayatın tamamı dün-bugün-yarın olmak üzere üç günden oluşmaktadır ve bundan ötesi gece ve düşür (3605). Dünya nimetlerinin sonu ise iki bez parçasıdır, fakir ya da zengin herkes ölür ve sonunda toprak altında eşitlenir (3616, 3617). Bu dünyanın iki günlük rahatına aldanıp hayatı bundan ibaret sanıp, mal edinmeye çalışmayı anlamsız bulur, çünkü insanın sonu ölümdür (3618, 3619). İnsan şüphesiz ölecektir, ancak bunun günü belli değildir ve ölüme hiçbir şekilde çare yoktur (3621, 3623). Odgurmuş, insanoğlunun bu gerçeği bilmesini ve kendini göz göre göre ateşe atmamasını öğütler. Yine ona göre dünya insanın içtikçe bir türlü kanamayacağı bir acı sudur. İnsanlar ise son derece açgözlüdür (3626).

Odgurmuş'ın bir seraba benzettiği bu dünyada insanın gizli bir düşmanı daha vardır. Bu da nefsin şiddetli heves ve arzularıdır. O, nefse boyun eğmeyip ibadet etmeyi öğütler; yaşanan günleri geri getirmenin imkânsız olduğunu, ayrıca ne kadar ömür kaldığının bilinmediğini, bu durumda günü, zamanı boş geçirmemek gerektiğini söyler (3628-3631). Ardından da kendisinin nefesine hâkim olmayı öğrendiğini belirtir. Ögdülmiş'in davetine uyarak şehre gittiğinde ona nefsiyle mücadelede neyin yardımcı olacağını sorar. Ona göre

bedeni amansız bir düşmandır (3635-3637). Nefsine yenilen, şehvete esir olan bir kişiye bilgili ve akıllı demenin doğru olmayacağını altını çizerek (3641,3642).

Odgurmuş, dünyanın kusurlarını Ögdülmiş'e saydıktan sonra onun kendisine hak vermesini bekler. Oysa Ögdülmiş, ona bu düşüncelerinden dolayı hak vermez. Eserde sürekli olarak bir fikir çatışması vardır. Odgurmuş'ın bu karamsar bakış açısı karşısında Ögdülmiş, azabı çok olsa da Allah'ın rahmetinin de bol olduğunu; azabından korkup rahmetini bekleyip ibadet etmenin gerektiğini ancak herkesin onun gibi davranması durumunda dünyanın düzeninin bozulup insanoğlunun neslinin tükeneceğini söyler. Allah'ın kullarına cennet ve cehennem olmak üzere iki ev yarattığını; dünyadaki bütün insanların cehennemi seçip ibadet etmemesi durumunda bile cennetin yine de boş kalmayacağını iddia eder. Allah'ın insana iki göz, iki kulak verdiğini ve bununla hem dünyaya hem ahirete bakılması; iki elinden biriyle ahireti diğeriyle dünyayı tutması; iki ayağından biriyle buraya diğeriyle öteye (ahirete) gitmesi gerektiğini belirtir. Allah'ın kullarını böyle, karnı acıkan ve doyan; sırtına giysi giymek zorunda kalan bir şekilde yarattığını; tüm bunların yaşamın gereği olduğunu ve insanın bundan vazgeçemeyeceğini söyler (3648-3667). Allah'ın gazabından korkarak ama ondan yardım umularak yaşanması gerektiğini belirtip "kulluk bu ikisinin arasındadır" der (3668, 3669). Ayrıca günahın çok olmasından dolayı cennetten umudun kesilmesine ve ibadete kanıp aşırılığa gidilmesine de karşı çıkar. Kişinin kendini Allah karşısında değersiz bulup onu yüceltmesini; ibadet etmesini ve en önemlisi kişinin kendini bilmesini ister (3676-3678).

Odgurmuş ile Ögdülmiş arasındaki bu fikir tartışması sonunda Odgurmuş, uzun uzun düşünür. Sonunda da önce Ögdülmiş'e söylediği sözlerden dolayı teşekkür eder. Ardından da onun sözlerinin gönlüne yatmadığını, bu işte kendine çıkar bir yol bulamadığını, gönlüne yatmayan işten fayda bulamayacağını, bu nedenle de özrünü kabul edip onu yalnız bırakmasını diler. Kendisinin dünyadan kaçıp bu kulübeye sığındığını, hakana söyleyecek bir sözü olmadığını, kendini Tanrı hizmetine adanmışken kişilere hizmet etmenin ona yakışmayacağını, kendisini yalnız bırakmasını, bu durumda ona duacı olacağını söyler ve kendisini özleyip görüşmek istediğinde de gelmemesini, kendisinin gerektiğinde onu bulacağını ekler (3682-3698).

Odgurmuş, hakana hizmetine girmek istemediğini bildirdiği mektubuna Allah'ın büyüklüğünü, ululuğunu sayarak başlar. Öncelikle hakanın kendisine gösterdiği iltifata teşekkür eder, ancak kendisinin hizmet etmeyi bilmediğini, bu durumda hakanı memnun edemeyeceğini, usûl, yol bilmediğini bu nedenle yapacağı hizmette kusurlar olacağını belirtir. İkinci olarak ise kendisinin Allah'a sığındığını, yediğinin, içtiğinin ve giydiğinin kendisine yettiğini, fazlasının ise yükten öteye gitmeyeceğini söyler (3733-3743).

Odgurmuş, hakana yazdığı mektupta yapılan iyiliği ve kötülüğü Tanrı'dan gördüğünü ve göreceğini, tek tapınma yerinin Tanrı kapısı olduğunu, hakanın kapısına bir hayatı adayıp karşılığında ne dileyebileceğini belirttiikten sonra şöyle der:

3749 İkiğü bayat kullarımız biz ök
bu kulluk içinde kurumuz tüz ök

3750 bu kul kulka kulluk yaragsız bolur
tapugçika tapsa ucuzluk bulur

“(3749) Biz ikimiz de Tanrı kullarıyız; bu kulluk husûsunda ikimiz de aynı mertebedeyiz. (3750) Kulun kula kulluk etmesi yakışmaz, hizmetkâra hizmet eden kimsenin kıymeti kalmaz.”

(Arat 1998: 272)

Burada Odgurmuş'un insanların eşit olduğu, kula kulluk etmenin doğru olamayacağı, kula kulluk etmenin kulluk eden ve edilen kişiyi alçalttığı düşüncesi üzerinde durmaya değer bir görüşür. Odgurmuş, bu sözle de yetinmeyip kendisinin hakanın hizmetine girebilmesi için ondan dört isteğini yerine getirmesinin gerektiğini söyler. Bu istekler şunlardır:

1. Ölümsüz bir yaşam
2. Hiç yaşlanmadan genç kalmak
3. Hiç hastalanmadan esen kalmak
4. Zengin olmak

Bu dört dileği verdiği takdirde hakanın hizmetine girebileceğini söyledikten sonra bunları vermeye onun gücünün yetemeyeceğini o hâlde kendisinden de üstün olmadığını vurgular. Yemek, giysi gibi ihtiyaçlarının zaten olduğunu daha da istemesi hâlinde ona bunları Tanrı'nın vereceğini, insana değerini yalnız Tanrı tarafından verilebileceğini, ölüm ve yaşamın yine Tanrı'dan geleceğini, bunları bilen akıllı bir kişinin ise başka türlü davranmasının mümkün olamayacağını ifade eder. Hakanın kişileri Tanrı gibi korumaya muktedir olmadığı gibi, başkaları tarafından korunmaya muhtaç olduğunu, ayrıca Tanrı'nın yemeden kullarını doyurduğunu oysa hakan doymadan ona hizmet edenlerin doymadığını, bir kusur ettiğinde hakanın affetmeyeceğini, oysa Tanrı'nın bağışlayıcı olduğunu söyler. Bu anlamda Odgurmuş'un kendisini hizmet için davet eden hakan ile Tanrı gücü arasında bir karşılaştırma yapıp sonuçta hakana hizmet etmenin anlamsızlığını ortaya koymaya çalıştığı görülür (3749-3769). Bu kıyaslanmanın ardından Odgurmuş, Tanrı'ya yalvarır; bağışlayıcılığın, mağfiretin, derde dermanın ondan geldiğini söyleyip günahlarının affını ister (3770-3777). Sonra yeniden sözünü hakana yönelterek, bu dünyanın gelip geçici; baba-ana-eş-dost-oğul-kız herkesin ölümlü; ölümün herkese mukarrer olduğunu tekrarlar ve hakandan gafil davranmayıp bu dünyadan gitmeden önce kendine iyi bir ad edinmesini önerir. O güne değin gününü boş geçirmişse eğer, bundan sonrasını iyi değerlendirmesi gerektiğini belirtir. Bu arada geçmişten ders alıp ölüme hazırlıklı olmasını önerir. Durum böyle iken ve kendisi de bunun farkında iken gelip ona hizmet etmesinin anlamsızlığını dile getirir. Dünyadan gönlünü çektiğini ve Tanrı'ya sığındığını söyleyip hakandan da kendisini bırakmasını ister (3784-3791). Mektubu, Ögdülmiş hakana iletir. Ancak hakan yine de Odgurmuş'un hizmetinden yararlanmak istemektedir. Onu ikinci kez bir mektup yazarak tekrar yanına davet eder. İkinci mektubu Ögdülmiş, Odgurmuş'a verdiğiinde şu soruyla yüz yüze gelir:

3970 ayur ay kadaşım ne erki iğing
mini munça yavlak ederdi beging

“(3970) Sonra: –Ey kardeşim, senin ne eksikğin var ki, beyin beni bu kadar ısrarla tâkip ediyor – dedi.”

(Arat 1998: 288)

Ögdülmiş'in bu soruya cevabı ise hakanın isteğinin ona iyilik yapmak düşüncesinden ibaret olduğu şeklindedir (3972).

Odgurmuş, ikinci mektuptan sonra Ögdülmiş'e kendisinin yol yordam ve hizmetin nasıl edilmesi gerektiğini bilmediğini, bu kapının kendisine kapalı olduğunu söyler ve niçin bu konuda kendisine baskı yapıldığını sorar (4002-4004). Odgurmuş'ın töre yol bilmediği yolundaki özeleştirisi Ögdülmiş tarafından insanın bilmese de öğrenebileceği, kimsenin bilge doğmadığı, kişinin öğrenerek bilgili olduğu cevabıyla karşılanır (4019-4022). Bunun üzerine Odgurmuş, Ögdülmiş'ten törenin ne olduğunu, hakana nasıl hizmet edildiğini anlatmasını ister (4026). Ögdülmiş, iyi bir hizmet için gerekli şartları sıralar (hizmet eden kişinin hep erken kalkması, harekete hazır olup çabuk davranabilmesi, her an tetikte bulunup dikkatli olması, sır tutması 4037-4041). Ögdülmiş, ayrıca hakan karşısındaki davranışlarının nasıl olması gerektiğini de söyler. Buna göre ilk olarak güler yüzlü olunmalı, beyin karşısında dururken yere bakılmalı ancak çok dikkatli dinlenilmeli, kapıdan girerken önce sağ ayak atılmalı, rica veya arz ederken iki diz üzerinde uysal ve sakin bir biçimde oturulmalı ve etrafa bakılmamalı, bey soru sorarsa doğru cevap verilmeli, bey bir emir verirse yerine getirilmelidir; aylak ve boş dolaşılmamalı, içki içilmemelidir; yararsız pis işten kaçınılmalı; işitilen söz işitilmemiş, gözle görülen görülmemiş gibi yapılmalıdır. Bu şekilde hizmet eden kişi ise türlü ihsanlarla karşılık bulacaktır (4054-4063). Bunların yanı sıra Ögdülmiş, bey ve kul ilişkisini değerlendirerek *"Kul ne kadar büyük olursa olsun yine de adı kuldur, onu büyüten beyine hizmetçidir; bey ise ne kadar küçük olursa olsun adı beydir, her şeyden önce bey adı yücedir."* (4083, 4084) der ve beylerle boy ölçüşmenin tehlikeli olduğunu, ikbalin de gazabın da gelebileceğini, onlarla uyum içinde olmak gerektiğini; beyin güler yüzü karşısında sevinip buna aldanmanın doğru olmadığını, hizmetçinin yanılması hâlinde beyin yüzünü asacağını, en doğru davranışın beye en iyi hizmeti vermek olduğunu ekler (4086-4092). Beyin karşısında hizmetçinin kendini, ne olduğunu unutmaması gerektiğinin altını çizer (4094). Sonra da Ögdülmiş, kızgın aslanlara benzettiği beyin dikkatlice okşanılması, övülüp yumuşatılması, kızgın olduğu zamanlarda onun öfkesinin yatıştırılması gerektiğini söyler (4098). Ayrıca bey karşısında üç hareketten kaçınmasını da tembihler. Bunlardan ilki beylik taslamak, ikincisi yalan söylemek, üçüncüsü ise açgözlülük etmektir. Bu üçünün yanı sıra başkalarının dedikodusunu yapmamak ve insanları gammazlamaktan uzak durmayı da sayar. Kibirden kaçınmak, nazik olmak ve insanları incitmemek de sıraladığı diğer önemli noktalar (4106-4112). Yalan, açgözlülük ve kibir gibi olumsuz kişilik özelliklerinden uzak durmayı belirtirken bunlara topluluk içinde burun çekmek, etrafa tükürmek, bağdaş kurmak, yüksek sesle gülmek, herkesin içinde tırnak kesmek, bacakları ayırarak oturmak, sözü kesmemek gibi genel görgü kurallarına uyulmasının zorunluluğunu da dile getirir (4113-4116). Odgurmuş, Ögdülmiş'e bey hizmetinde bulunan diğer kişilerle birlikte yaşamın kurallarının ne olduğunu da sorar. Ögdülmiş, sosyal yaşamın gerekleri ve insan ilişkileri üzerine görüşlerini ve Odgurmuş'ın kimlerle ve nasıl arkadaşlık edebileceği, kendisinden görev bakımından aşağıda ya da üstte olan kimselerle ilişkisinin ne yolda olacağını anlatır. Ayrıca toplum içindeki bilgin, işçi, çiftçi vb. pek çok meslek grubundan olan kişilerle ilişkilerinde neye dikkat edeceğini; evlenmek istemesi durumunda eşinde arayacağı özellikleri; erkek ve kız evladını nasıl yetiştireceği gibi birçok konu üzerindeki görüşlerini de aktarır. Kimlerin verdiği yemek davetlerine icabet edip edilemeyeceği, davete gidildiğinde nasıl davranılacağı, yemeğe dostlar, arkadaşlar çağrıldığında hazırlıkların ne şekilde olacağı

gibi sosyal yaşamın gerekleri üzerinde de durur. Ögdülmiş'in bu konular üzerinde bilgi vermesinin nedeni Odgurmuş'un bunlara dair sorduğu sorulardır. Odgurmuş, tüm sorularına cevap aldıktan sonra Ögdülmiş'e şöyle der:

- 4681 sen aymış bu sözler kim öğrenseler
ajun içre bulgay tilek arzular
- 4682 velikin tiriglik bolurmu yigü
munı bilgü aşnu ay bilge bügü
- 4683 kişi munça emgek bile kaganıp
uzun kalmaz erse nerek neng yığıp
- 4684 bu dünya tileyü yügürse kişi
yatu kaldı ta'at tapuglar işi
- 4685 bu kün sen manga kelmişingde berü
baka kör tapug barça kaldı turu
- 4686 kamug bir kişike katılmış üçün
yası munça erse küçüme öçün

“(4681) Senin söylediğin bütün bu şeyleri insanlar öğrenirlerse, bu dünyada dilek ve arzularına erişirler. (4682) Fakat hayır yalnız yiyip-içmektenmi ibârettir, ey hâkim âlim, önce bunu bilmelidir. (4683) Bu dünyada uzun müddet kalmayacak olduktan sonra, insanın bu kadar zahmete katlanıp, bu malı toplaması neye yarar. (4684) İnsan bu dünyada peşinde koşarsa, tâat ve ibâdet işini bir tarafa bırakır. (4685) Bugün senin bana geldiğinden beri, bak işte bütün ibâdet olduğu gibi geri kaldı. (4686) Yalnız tek bir insan ile görüşüp-konuşmak beni bu derece zarara sokarsa, artık bana gücenme ve beni zorlama.”

(Arat 1998: 339)

Dünyanın geçici olduğu, her şeyin ve herkesin mutlak bir sonu bulunduğu, bu nedenle de mal mülk, ev bark, eş, evlat, makam sahibi olmanın anlamsız olduğu anlayışı içinde olan Odgurmuş için Ögdülmiş'in dünyası ve kendisine hakanın vermeyi vaat ettiği yaşam tarzı basittir. O ahireti için hazırlık yapmakta, sonunda ölüm olduktan sonra bütün dünya nimetlerinin bir anlamı olmadığını savunmaktadır. Üstelik bu dünya nimetleri kendisini Allah'a ibadet etmekten alıkoyacağı için de yarardan çok zarar verecektir. Odgurmuş, artık genç olmadığını bundan sonraki yaşamını ibadetle geçirmeyi planladığını, başa dönüp yeniden dünya nimetleri için çalışmanın kendisine yakışmayacağını söyler (4689-4690). Ayrıca Ögdülmiş'e ibadetin gençken yapılması gerektiğini (4692); dünya malının yaşamak için olduğunu, insanın ölümüyle mal ve mülkün anlamını yitireceğini (4697); sonunda ölüm olduktan sonra halkın hâlini bile bile hakana hizmet etmenin

anlamsızlığını (4699) dile getirir. Tarihteki en şanlı, en kahraman, en yiğit kişilerin, etrafına korku salmış kendini Tanrı ilan etmiş kralların, insanoğluna yol göstermek için gönderilmiş ve mucizelerle donatılmış peygamberlerin, nice sağlıklı gencin, nice bilginin, zengin fakir herkesin öldüğünü kendisinin ve Ögdülmiş'in de bu sondan kaçamayacağını belirtir (4710-4726). İnsanı diğer insanların yanında kul edenin, açgözlülüğü olduğunu, kendisinin ise bu dünyadan ve nimetlerinden vazgeçtiğini, nefesine hâkim olmayı öğrendiğini, asıl arzusunun ahiret olduğunu belirtir (4729-4732). Ölmeyecek kadar yiyip, örtünmek amacıyla giyinip yaşamını sürdürmeyi hedefler (4767, 4768). Tanrı'ya ulaşmak içinse dünya işinin bırakılmasının, insanlardan uzak durulmasının (burada arkadaşlık etmemek anlamındadır), nefse hâkim olunmasının ve gönülden dünya bağlılığının çıkarılıp Allah'a bağlanılmasının gerektiğini söyler (4804-4808). Ölümün tüm insanlar için mukadder olduğunu, bunun için de insanın sağlığına, varlığına, makamına vb. güvenmemesi gerektiğini tekrar tekrar belirten Odgurmuş, Ögdülmiş'e de zamanın çabucak geçtiğini gâfil olmaması gerektiğini öğütler (4828-4831).

Odgurmuş, düşünceleri ile hem hakanı hem de Ögdülmiş'i etkiler. Odgurmuş ile konuştuktan sonra hakan kendini ve yaşamını sorgular ve büyük bir üzüntüye kapılır (5398). Ögdülmiş bu konuda onu teselli eder. Ancak gün gelir Ögdülmiş de yaşlanır ve yaşamının bir değerlendirmesini yapar. Hayatını boşa geçirdiğini, gaflet içinde olduğunu fark eder (5632), o günden sonra Tanrı'ya tam olarak bağlanması gerektiğini düşünür (5644) ve acele karar vermek istemediği için de konuyla ilgili olarak Odgurmuş ile görüşmeye gider (5683). Ögdülmiş, Odgurmuş'a artık kendisinin yaşlandığını, dünya işleri ile uğraşırken ölüm ve ötesine hazırlık yapmadığını ve Odgurmuş gibi kendisinin de dünyadan el etek çekmek istediğini söyler. Odgurmuş'ın bu konudaki tavrı ilginçtir. Kendisi için dünya işlerinden uzak durmayı doğru bulan Odgurmuş, Ögdülmiş içinse bunu doğru bulmaz. Odgurmuş'a göre yararsız kişiler, insanlardan uzak kalır; yararlı olanlar ise ülkeye hizmet eder. Ögdülmiş, ülke yönetiminde hakanı doğru yönlendirmiş, ülke dirlik ve düzen bulmuştur. Ögdülmiş çekildiğinde yerine gelen kişi hakanı yanlış yönlendirirse bundan millet zarar görecektir. Ögdülmiş, bu durumda ölümden sonra Allah huzurunda bundan da sorumlu olacak ve bunun hesabını vermek zorunda kalacaktır (5731-5740). Bunun da ötesinde Odgurmuş, Ay-Toldı'nın ölümünden sonra kendisini hakanın yetiştirdiğini, ona giyecek, yiyecek, ad, san verdiğini tüm bunlara karşılık hakanı yalnız bırakmanın, ona sırt çevirmenin doğru olmayacağını ve hakanın yanındaki görevine devam etmesinin doğru olacağını söyler (5769-5815).

Sonuç

Metinde bir konu bütünlüğü vardır. Fikirler dağınık ve düzensiz değildir. Önce Ögdülmiş, gidip Odgurmuş'ı bulur, onun hâlini hatırını sorar. Sonra neden insanlar arasından kaçıp yalnızlığı seçtiğini sorar. Odgurmuş ibadet edip Allah'a yaklaşmanın ıssız ve insanlardan uzak bir yerde mümkün olduğunu söyler, Ögdülmiş'in insana insan gerek anlayışına karşı çıkar. Evlenip çocuk sahibi olmanın kendince olumsuz yönlerinden söz eder. Bu olumsuzlukların başında kişinin (babanın) ölümü karşısında evladın tutumu başta gelir. Bu düşüncesinin karşısında Ögdülmiş, insanın insanlar arasında ve insanca yaşaması gerektiği, kişinin kendini bilip doğruluktan ayrılmaması hâlinde her yerde mutluluğu ve cenneti bulabileceğini söyler. Bu sözler Ögdülmiş'e dünyayı ve nimetlerini sevip bunların olumsuz yönlerini görememek ve hatta bunların ayıplarını erdem olarak saymak eleştirisi ile geri döner. Dikkat edilirse düşüncelerin aktarımında belli bir sıra vardır. Konu bilinçli olarak belli yerlere getirilmekte ve belli noktalar tartışılmaktadır. Akıbeti temsil eden Odgurmuş'ın dünyayı ve nimetlerini hiçe sayıp kendini yalnız ahirete hazırlaması, her türlü düşünceyi ve olguyu mutlak sona göre değerlendirmesi doğaldır. Bu dünya görüşünün karşısına Yusuf Has Hâcip, Ögdülmiş'in yaşama dört elle sarılan, doğruluk ve dürüstlükten ayrılmadan yaşamak ve mutlu olmak anlayışını çıkarır. Bu anlayış karşısında Odgurmuş, dünyanın kendince ayıp saydığı, kusurlu bulunduğu yönlerini sayar. Odgurmuş'ın dünya görüşü yaşamın son bulacağı, gerçek yaşamın ölüm sonrasında var olduğu, dünyanın güvenilir ve değişen yapısı karşısında insanın zamanını iyi değerlendirmesi gerektiği, vb. üzerinde durulur. *Kutadgu Bilig*'de yoğun olarak her şeyin geçici olduğu, varlık, sağlık, mutluluk, eş dost, evlat vb. bir insanın sahip olabileceği her türlü değerın insanın ölümüyle elinden gideceği, bu nedenle de önemsenmemeleri gerektiği düşüncesi işlenir. Bu düşüncelerin ana savunucusu, Odgurmuş'tır. Odgurmuş olay örgüsüne dâhil olduktan sonra eserin tamamına bu görüş hâkim olur. Başlangıçta Ay-Toldı, hakana iyi bir devlet adamının taşınması gereken nitelikleri sıralar. Benzer olarak Ögdülmiş de hakana iyi bir devlet adamı olma yolundaki düşüncelerini anlatır. Bunun yanı sıra Ay-Toldı, hastalanıp artık kendisi için ölümün yaklaştığını düşünmeye başladığında oğlu Ögdülmiş'e yaşamın ve zamanın iyi değerlendirilmesi gerektiği, malın ve mülkün, hiçbir şeyin kıymeti olmadığı yolunda nasihatler verir. Odgurmuş'ın esere dâhil olma nedeninin de Ögdülmiş'in ölebileceği ve hakanın iyi bir danışmadan yoksun kalabileceği endişesi olduğu dikkate alınırsa *Kutadgu Bilig*'de hemen her düşüncenin ardında bir "yok"luk anlayışının yattığı söylenebilir. Odgurmuş'ın olay örgüsünde yer almasından önce "ölüm ve ötesi" üzerinde durulmayan ama dile getirilen bir gerçek olarak karşımıza çıkar. Kün-Togdı'nın ve Ögdülmiş'in yaşamını yeniden gözden geçirmesi, yaşamı sorgulaması, ancak Odgurmuş'ın onlara "akıbet"i hatırlatması ile olur. Burada Odgurmuş, kendine seçtiği yaşam biçimini (insanlardan uzak ve ibadet ederek yaşamak) ne Kün-Togdı'ya ne de Ögdülmiş'e dayatır. Tersine Ögdülmiş, artık yaşlandığını, hakanın hizmetinden el çekip geri kalan ömrünü ibadet ederek geçirmek istediğini söylediğinde (bir başka deyişle Ögdülmiş, akıbetinin yaklaştığını fark ettiğinde) Odgurmuş buna razı gelmez. Ona göre hakanın devlet yönetiminde yalnız bırakılmasını, yanlış insanlarca yönlendirilmesini engellemek için Ögdülmiş bu görevi sürdürmelidir. Odgurmuş'ın Kün-Togdı ve Ögdülmiş'ten beklentisi devlet yönetiminde en üst makamlarda bulunan bu kişilerin yaptıkları her işte "akıbet"i düşünerek hareket etmeleridir. Bu bağlamda Odgurmuş, "ölüm" ve "son" kavramlarını insana yaptığı her işte hatırlatan bir vicdan görevindedir.

Odgurmuş'ın dünyanın geçici olduğu, dünyada elde edilen hiçbir varlığın, hiçbir malın elde kalmayacağı, bu nedenle de insanın nefesine hâkim olup ahireti için çalışması, ibadet etmesi gerektiği anlayışı sürekli olarak dile getirilir. Bu yinelemede asıl amaç, Odgurmuş'ın simgelediği akıbet kavramını yerleştirmektir. Bu noktadan bakıldığında Reşid Rahmeti Arat'ın –bu çalışmanın Giriş bölümünde de yer verilen- eserin asıl nüshalarından birine, yazan kişi tarafından manzum bir mukaddime eklendiği ve burada eseri yeterince iyi kavrayamadığı düşünülen bu kişinin eserin dört ana motifini sayarken akıbet yerine okuma hatasından dolayı “kanaat/ afiyet” sözcüklerini kullandığı, bu durumun da eser üzerinde çalışanları yanılttığı tespitini ve Odgurmuş'ın akıbetin yanı sıra kanaati de simgelediğini söyleyen kaynakları ve araştırmacıları doğru bulmama anlayışını (Arat 1979: XXX) desteklemem elde değildir. Eserde hakana iletildiği mektupta hâlinden memnun olduğunu, sahip olduklarının kendisine yettiğini, bu nedenle de hakanın davetini kabul edemeyeceğini bildirmesi her ne kadar Odgurmuş'ın kanaatkâr olduğunu düşündürmekteyse de genel çerçeve içinde bu düşünce çok büyük bir yer tutmamaktadır. Eser incelendiğinde Odgurmuş'ın az yemekle doyup, her hangi bir giysiyi giymek ve bu şekilde yaşamak düşüncesinin, kanaatkâr olmaktan değil, eninde sonunda ölümle kaybedilecek olan bu ve benzeri dünya nimetlerinin önemsiz olduğu düşüncesini ortaya koymaktan kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim Odgurmuş, sonunda ölüp ayrılmak, sahip olduklarını bir gün nasılsa kaybetmek gerekeceği düşüncesinden hareketle evlenip eş ve evlat sahibi olmaya bile karşı çıkmaktadır. Yaşamın bir hiç olduğu, tüm dünya nimetlerinin insana sıkıntı vermektan başka bir işe yaramadığı, her şeyin sonunun mutlak ölüme vardığı gerçeği bilerek hareket edilmesi gerektiği görüşleri dikkate alındığında Odgurmuş'ın kanaati değil, söylem olarak akıbeti benimsediğini söylemek daha doğru bir değerlendirme olacaktır.

Kaynaklar

- Arat, Reşid Rahmeti. (1979). *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan Kutadgu Bilig Metin I* (2. Basım). Ankara: TDK Yay.
- Arat, Reşid Rahmeti. (1998). *Kutadgu Bilig II Çeviri (7. Baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arslan, Mahmut. (1987). *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Banarlı, Nihat Sami. (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: MEB Devlet Kitapları.
- Eker, Süer. (2007). *Erken Dönem Yusuf Has Hacip, "Kutadgu Bilig"*. *Türk Edebiyatı Tarihi (2. Basım)*. Editörler: Talat Sait Halman, Osman Horata, Yakup Çelik, Nurettin Demir, Mehmet Kalpaklı, Ramazan Korkmaz, M. Öcal Oğuz. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. (1980). *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt (Genişletilmiş 2. Basım)*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri Kol. Şti.
- Kazmaz, Süleyman. (2000). *Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig (Kutadgu Bilig Üzerine Hukukî Bir İnceleme)*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Köprülü, Mehmet Fuat. (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kudret, Cevdet. (1995). *Örneklili Türk Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan 15. yy. Ortalarına Kadar)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Külekçi, Numan (1998). *Yusuf Has Hâcib: Kutadgu Bilig (2. Basım)*. İstanbul: Toker Yay.
- Silahdaroğlu, Fikri. (1996). *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

